

HENRY CORBIN
SWEDENBORG I
EZOTERIJSKI ISLAM

TEŠANJ, 2021.

Henry Corbin
Swedenborg and Esoteric Islam
Translated from the French by Leonard Fox,
Swedenborg Foundation Publishers,
Westchester, USA, 1995.

PREVEO S ENGLESKOG:

Haris Dučić

PRAVA PRIJEVODA POSJEDUJE:

© Haris Dučić, 2020.

RECENZENT:

mr. Kijan Korjenić

PREDGOVOR:

Rasim Ibrović

IZDAVAČ:

Planjax Komerc, Tešanj

ZA IZDAVAČA:

dr. Bajruzin Hajro Planjac

LEKTURA I KOREKTURA:

Dženana Đuderija-Kraišnik

GRAFIČKO OBLIKOVANJE:

Ivana Ibrović

ŠTAMPA:

Bina d.o.o.

INFORMACIJE I NARUDŽBE:

haris.ducic@yahoo.com

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne može biti reproduciran, ni na jedan način, bez pismenog odobrenja vlasnika prava, osim u svrhe kritičkih članaka i osvrta u kojima je dozvoljeno navoditi manji broj odlomaka.

HENRY CORBIN
SWEDENBORG
i
EZOTERIJSKI
ISLAM

PREVEO S ENGLISKOG:
Haris Dučić

Planjax Komerc
Tešanj, 2021.

Na ovitku:

Isaino uznesenje, osmanska minijatura iz djela *Zubdat al-Tawarikh*,
16. st., Muzej turske i islamske umjetnosti, Istanbul

Kaligrafski zapis na str. 38.

Svjetlost nad svjetlom (Kur'an XXIV:35)

Kaligrafski zapis na str. 74.

S Allahom,

'Alī ibn Abī Tālib je pobjedonosan,

Neka uzvišeni Allah bude zadovoljan s njim i neka ga Allah proslavi.

SADRŽAJ

PREDGOVOR (Rasim Ibrović):

HERMENEUTIČKI TUMAČ ANĐEOSKOG SVIJETA..... 7

***MUNDUS IMAGINALIS* ILI IMAGINARNO I IMAGINALNO.... 38**

I. „NA-KOJA-ABAD“ ILI „OSMA KLIMA“ 40

II. DUHOVNA IMAGINACIJA..... 55

III. TOPOGRAFIJE „OSME KLIME“ 62

UPOREDNA DUHOVNA HERMENEUTIKA..... 75

O METODI UPOREDNE DUHOVNE HERMENEUTIKE..... 75

I. SWEDENBORGOVA DUHOVNA HERMENEUTIKA..... 82

1. Teorija o korespondencijama 82

2. Načela duhovne hermeneutike..... 97

3. Epohе čovječanstva 108

4. Heksameron stvaranja duhovnog čovjeka..... 117

5. Duhovni smisao Ademove povijesti 124

6. Duhovni smisao Nuhove povijesti..... 136

II. ISMAILJSKA GNOZA..... 146

1. Šiijjska i ismailijska hermeneutika..... 146

2. Ezoterijski smisao Ademove povijesti 157

3. Ezoterijski smisao Nuhove povijesti..... 176

4. Ismailijska kristologija..... 191

PREDGOVOR

HERMENEUTIČKI TUMAČ ANĐEOSKOG SVIJETA¹

No, dovrši to mističko putovanje, a to je interioriziranje, to jest „izlazak prema samome sebi“; to je onaj egzodus, putovanje prema Orijentu – Izvoru koji jest nebeski pol, izlazak duše izvan „zdenca“, kada se na otvoru rađa visio smaragdina.²

(HENRY CORBIN)

Knjiga pod naslovom *Swedenborg i ezoterijski islam* autora Henryja Corbina ukoričena je posthumno, a sastoji se od dva eseja:

- a) *Mundus Imaginalis ili imaginarno i imaginalno i*
- b) *Uporedna duhovna hermeneutika.*

Već u ovim naslovima zapažamo dvije, rekli bismo, najfrekventnije teme koje su ušatorene gotovo u svim djelima ovog, možda i najplodnijeg, francuskog islamologa. Zato prije no kažemo nekoliko riječi o *mundusu imaginalisu* i duhovnoj hermeneutici, tj. *ta'wīlu*, dopustite da navedemo osnovne podatke iz životopisa Henryja Corbina.

Henry Corbin rođen je u Parizu 14. aprila 1903. godine, u obitelji protestantskog religijsko-duhovnog miljea. Unatoč tome, školovao se u kvalitetnim katoličkim obrazovnim ustanovama, a to rano obrazovanje bilo je usmjereno ka srednjovjekovnoj skolastičkoj filozofiji. Godine 1923. Corbin se susreće s Louisom Massignonom (1883-1962),³ tadašnjim direktorom islamskih studija na Sorboni. Ovaj susret s jednim od najplodnijih islamologa tadašnje Evrope bio je bez sumnje presudan za Corbinov daljnji naučno-istraživački rad, a koji će u cijelosti biti usmjeren ka islamskoj mistici ili ezoteriji, osobito onoj šiijske provenijencije. Upravo zahvaljujući Massignonu, Corbin se susreće s radovima jednog od eminentnijih islamskih mistika, a riječ je o Šihābuddīnu Yahyi Suhrawardīju, perzijskom teozofu iz XII stoljeća, a kojeg ćemo u ovom tekstu s razlogom više puta spominjati.⁴ U toku svojih formalnih studija Corbin je ovladao klasičnim jezicima evropske, kršćanske civilizacije, grčkim i latinskim, a potom i dva temeljna jezika islamske teološke, filozofske i mistične riječi – arapskim i perzijskim.⁵ Sve su ovo bili elementarni preduvjeti da mladi Francuz zaroni u drevne spise kršćanske i islamske duhovne tradicije. Uz ove klasične, poznao je i druge evropske jezike kao što su: njemački, engleski... Nakon završenog formalnog

školovanja, Corbin je 30-ih godina počeo raditi u *Nacionalnoj biblioteci Francuske*, i to u *Odjeljenju za orijentalne rukopise*. Tih godina, osim intenzivnog istraživanja na polju islamistike, veoma se interesirao i za dešavanja na filozofskoj intelektualnoj sceni u Njemačkoj, a u tom pogledu predano je istraživao radove Maxa Schelera (1874-1928), Edmunda Husserla (1859-1938), a posebno Martina Heideggera (1889-1976). Upravo će Corbin 1938. godine prvi prevesti na francuski jezik djelo Šta je metafizika? (*Qu'est-ce que la métaphysique?*) – jedno od temeljnih radova Martina Heideggera. Corbinov susret s njemačkom filozofskom i teološkom mišlju ostavit će trajan trag na njegov intelektualni rad, a to se posebno zapaža u kontekstu hermeneutike (čitanju, tj. tumačenju svetih tekstova), kojoj je Corbin posvetio posebnu pažnju gotovo u svim svojim djelima, a to je, prema mnogima, izravan utjecaj Heideggerove hermeneutike. Osim Heideggera, Corbin je uradio i prvi prijevod na francuski jezik protestantskog teologa Karla Bartha (1886-1968); preveo je djelo *Die Not der evangelischen Kirche – Misère et grandeur de l'église évangélique*, 1932. Ipak, Suhrawardī, kojeg je otkrio posredstvom Massignona, a potom otkriće i niza drugih islamskih filozofa, gnostika, u cijelosti će zaokupirati Corbina u nastavku njegovog predanog istraživačko-spoznajnog rada.

Nakon što je objavio svoj prijevod navedenog Heideggerovog djela, Corbin je 1939. otišao u Istanbul s ciljem da pristupi spisima (rukopisima) islamskih mudraca, a koji počivaju u istanbulskim arhivima i bibliotekama. Zapravo, ono što je Corbina već odavno privlačilo, još od dječaćkih dana, i to posredstvom radova njemačkog filozofa, zapravo mistika Jakoba Böhmea (1575-1624), potom kao studenta posredstvom radova Suhrawardīja,

bila je mudrost, preciznije teozofija ili, kako je navedeno perzijski mistik nerijetko oslovljava *hikmat al-išrāq*, tj. *teozofija svjetlosti* (ili *prosvjetljenja*). Iste godine, kada se već nastanio u Istanbulu, 21. IX 1939. započeo je *Drugi svjetski rat*, a to će ga primorati da ostane narednih šest godina u gradu na Bosforu, u Turskoj koja je u tim ratnim dešavanjima bila nezahvaćena ratom, barem ne direktno. Eto prilike da mladi istraživač temeljitije „pretrese“ bogate biblioteke i arhive osmanske višestoljetne prijestolnice u koju se dugi niz decenija slijevala, između ostalog, i bogata orijentalno-islamska rukopisna baština (građa). A za takav rad, čitanje rukopisa, nerijetko izvornih autografa islamskih klasika Corbin je, poznavajući ne samo zapadne klasične jezike već i orijentalno-islamske, bio itekako osposobljen.

Nakon života u Francuskoj i, rekli bismo, njegove prve faze u znanstvenom radu, a u kojoj je ipak bio najviše zaokupljen evropskom (kršćanskom) filozofskom tradicijom, sada u Istanbulu, Corbin se u cijelosti fokusirao na islamsku filozofsku i/ili teozofsku tradiciju, s posebnom pažnjom na više puta spominjanog Perzijanca Suhrawardīja. Ta snažna usredsređenost na mudrosnu tradiciju koju u islamskoj povijesti filozofije zovemo *teozofija svjetlosti* (*hikmat al-išrāq*, ili ponekad samo *išrāq* – glagolska imenica koja znači blistavost, sjaj sunca pri samom izlasku; *išrāqīyūni* – Suhrawardījevi duhovni, intelektualni nasljednici), trajat će sve dok je u Istanbulu, tj. do 1945. godine. Taj period proveden u Istanbulu mnogi poznavaoći Corbina prepoznavali su kao drugu fazu u njegovom intelektualno-znanstvenom razvoju.

Nakon Istanbula, tj. po završetku rata, Corbin prelazi, uvjetno kazano, u treću fazu svog intelektualnog rada,

a to je snažan prodor ka svekolikoj islamskoj mudrosnoj tradiciji i, kao što smo već rekli, s najvećim interesiranjem za šijsku islamsku interpretativnu tradiciju, a koja je, bez dvojbe, do te mjere naklonjena islamskoj duhovnosti, gnozi (*'irfān*), teozofiji (*hikmat al-ilāhiya*), da se s pravom može nazvati ili posmatrati ezoteričnom ili mističnom u cijelosti. S tim u vezi, Corbin intenzivno putuje po islamskom Orijentu. Naravno, Perzija (Iran) jest destinacija u kojoj najčešće boravi i gdje djeluje kao znanstvenik, predavač (*Teheranski univerzitet*)...,⁶ a sve to skupa ga je dovelo u veoma prisne kontakte s tadašnjim vodećim perzijskim misliocima.⁷ Česta putovanja te posebno njegova prisutnost u Perziji, osobito u intelektualnim krugovima, bit će intenzivna sve do njegove smrti.

Iznjedrivši već u 40-im godinama XX stoljeća veoma zapažene i iznimno vrijedne radove iz islamistike, islamske filozofije, Corbin će na Zapadu biti prepoznat kao uspješni, a potom i ugledni znanstvenik iz navedene oblasti. Svojevrsno priznanje bilo je i to što će u Parizu 1954. godine biti imenovan za direktora islamskih studija na glasovitoj Sorboni, a to je upravo ono mjesto, tj. katedra koju je držao njegov uputitelj ka islamskoj filozofskoj tradiciji Louis Massignon. Ova pozicija na Sorboni olakšala mu je intelektualni rad utoliko što je mogao lakše plasirati široj javnosti svoja istraživanja, a što će ostaviti snažne tragove kod mnogih, njemu savremenih, ali i kasnijih evropskih istraživača istih ili srodnih spoznajnih nepreglednih pustopoljina. Uz Suhrawardija Corbin se posebno interesirao i za sljedeće islamske mudrace: Hajdara Āmulīja (XIV st.), Mīra Dāmāda (XVII st.), Mulla Sadru Širāzīja (XVI-XVII st.), Ibn 'Arabīja (XII-XIII st.), Ibn Sīnaa (X-XI st.), Rūzbihāna Baqlīja (XII-XIII st.), 'Alāuddawla Samnānīja (XIII-XIV st.)...

O svima njima, i mnogim drugima čija imena ovdje ne možemo navoditi, Corbin je držao kurseve, konferencije, pisao brojne radove, knjige...

Osim Sorbone, tj. *Katedre za islamske studije*, Corbinu su od iznimne važnosti za njegov znanstveni, tj. intelektualni rad bili i glasoviti Eranos skupovi u Askoni (Švicarska). U tom švicarskom gradu, u sklopu Eranosa, s drugim eminentnim stručnjacima iz različitih humanističkih i religijskih studija, bio je prisutan tri decenije, i to upravo pokrivajući polje islamskih studija. Osim njega, u Eranosu su bili: Heinrich Zimmer (indijske religije), Karl Kerényi (grčka mitologija), Mircea Eliade (historija religije), Carl Gustav Jung i Erich Neuman (analitička psihologija), Gershom Scholem (kabala – jevrejska mistična tradicija), Ernst W. Benz (kršćanska teologija), Herbert Read (historija umjetnosti)...

Gotovo posljednje tri decenije intenzivnog Corbinovog intelektualnog, znanstvenog rada podrazumijevale su da živi na relaciji Pariz – Teheran – Askona.

U ovom kratkom tekstu o Corbinu nije moguće navoditi, čak ni taksativno, njegove radove, prosto zato što je riječ o veoma plodnom autoru.⁸ Generalno govoreći, svi njegovi radovi izuzetno su naklonjeni onom, možda smo ovdje i presubjektivni, najsuptilnijem u okrilju svake religijske, odnosno filozofske tradicije, a to je mistika, ezoterija, sama mudrost (*sophía*) koju islamski autori, a kojima se bavio Corbin, nazivaju teozofijom (*hikmat al-ilāhiya*). Istina, bavio se i kršćanskom teozofskom tradicijom unatoč tome što taj termin u današnjem zapadnom svijetu posve neopravdano, baš kao i drugi termini (npr.: ezoterija, gnoza...), ima isključivu i jednostranu asocijaciju na neke pojave, recimo s kraja XIX i početka XX stoljeća, i to

u okrilju okultističkih ili, bolje kazano, pseudoduhovnih kružoka (à la Jelena Petrovna Balvatskaja i sl.). Također, važna odlika zamalo svih, ako ne i svih radova Corbina, jest jedna istančana i izuzetno senzibilizirana uporedna metoda, koja je tako spretno i vješto nalazila brojne ispodpočivajuće zajedničke duhovne vrijednosti u okriljima onih religijskih, ali i mudrosnih tradicija kojima se bavio, a to su, prije svih, islam, napose šijska tradicija, potom judeo-kršćanstvo (uključujući ezoterijske tradicije zapadne Evrope), mazdaizam, zoroastrizam, mitraizam, maniheizam...

Ipak, bilo bi gotovo nepravедno ako ne bismo još jedared naglasili da je, kada je riječ o islamu, Corbin zaista bio najviše usmjeren i zainteresiran za šijsku interpretativnu tradiciju. Kada to kažemo, onda, unatoč činjenici da šiizam sam po sebi jest jedan ezoterizam,⁹ mislimo na to da je Corbin i unutar tog ezoterizma, koliko god to zvučalo paradoksalno, najviše bio zainteresiran za „šijsku ezoteriju“.

Možda će ovo maločas rečeno donekle biti jasnije ako se usmjerimo na riječi, tj. kazivanje samog Corbina. Naime, govoreći o vlastitoj filozofskoj poziciji, Corbin se nazivao *fenomenologom*. Jedared su ga pitali kako bi riječ „fenomenologija“ preveo na perzijski. Njegov prijedlog prijevoda te riječi bila je jedna dobro znana sintagma u okriljima islamske mistike ili ezoterije, sufizma, a samim time i šijske tradicije, a to je *kešfu-l-mahdžub*. Ova sintagma, a što je jednovremeno i naslov klasičnog djela iz okrilja sufizma autora Hujwīrīja¹⁰ (XI st.), doslovno bi značila *skidanje, raskrivanje, otkrivanje vela*, tj. nadilaženje onog formalnog, pojavnog, fenomenalnog u cilju prodiranja, ili stupanja ka onom nadformalnom,

noumenalnom. Dugogodišnji Corbinov kolega i prijatelj Seyyed Hossein Nasr upravo o navedenom u kontekstu Corbinovog lika i djela kazuje:

Za Korbena, osnovna razlika koju pravi islamski ezoterizam uopšte, a šiizam posebno, između vanjskog (ez-zāhir) i unutarnjeg (el-bātin), i procesa postavljanja u odnos vanjskog prema unutarnjem (te'vīl), koji je on, imajući u vidu prvobitni smisao te riječi, preveo kao „hermeneutika“, jeste jedini ispravan metod dostizanja istine i stvarnog značenja fenomenologije. On je sebe nazvao ovim epitetom zanemarujući činjenicu da ima drugih filozofa na Zapadu koji sebe nazivaju fenomenolozima, ali koji čak ni ne prihvataju realnost misaonog svijeta, a još manje mogućnost povezivanja fenomenalnog i misaonog vanjskog sa unutarnjim. Bilo je karakteristično za Korbenovo uronjavanje u intelektualni svijet šiizma, da je on interpretirao samu fenomenologiju sa šiitskog stanovišta i smatrao sebe fenomenologom u smislu onoga koji „razotkriva“ skrivenu i ezoteričnu istinu, koji učestvuje u procesu kešfu-l-mahdžūba.¹¹

Za kraj ovog dijela našeg teksta kažimo da je Henry Corbin 1978. godine preselio, vjerujemo na bolji svijet. Veoma brzo nakon njegove smrti, već naredne 1979. godine njegova *duhovna domovina* Perzija (Iran) doživjet će snažnu i, kako to veli S. H. Nasr, *dramatičnu transformaciju*.¹²

U traganjima za Svetim, kako bi to formulirao Rudolf Otto (1869-1937), Corbin se veoma rano, još u prvoj fazi svog intelektualnog sazrijevanja, susretao s mnogim protestantskim teolozima i misticima (napominjemo da

je Corbin bio protestant). Osim spominjanog Jakoba Böhmea, na Corbina su ostavili neizbrisiv trag: Sebastian Franck (1499-1542), Caspar Schwenkfeld von Ossig (1489/90-1561), Valentin Weigel (1533-1588), Johann Arndt (1555-1621)... U tom nizu, osobito protestantskih teologa i mistika (naglašavamo mistika), posebno mjesto u Corbinovom svjetopogledu zauzima Emanuel Swedenborg (1688-1772). Shodno tome, i ova knjiga pred vama (*Swedenborg i ezoterijski islam*) dobrim je dijelom inspirirana ovim švedskim mistikom i posvećena je njemu. Dopustite nekoliko osnovnih informacija koje bi trebale unekoliko olakšati čitanje i praćenje oba eseja od kojih se knjiga sastoji.¹³

Emanuel Swedenborg rodio se u Stockholmu, u protestantskoj, luteranskoj obitelji. Njegov otac Jespers Swedenborg bio je profesor teologije, pastor, a potom i biskup. Swedenbergovi su bili veoma ugledni članovi društva. Zapravo, otac Jespers dobio je plemićku titulu (od švedske kraljice Ulrike Eleonore) te je shodno tome preimenovano obiteljsko ime u Swedenborg. Sve ovo ukazuje na to da je Emanuel Swedenborg već od ranih dana imao mnoge pogodnosti za svoj intelektualni razvoj.

Swedenborg se isprva bavio različitim područjima znanosti, a najviše fizikom, metalurgijom, mineralogijom, geologijom, hemijom, paleontologijom, biologijom, anatomijom, fiziologijom, psihologijom... Bio je poliglota, a osim poznavanja mnogih evropskih, znao je i klasične jezike: hebrejski, grčki i latinski. Iako se od rane mladosti bavio prirodnim znanostima, (od)uvijek je pokazivao interes za filozofiju, osobito teologiju. Nakon završenog studija filozofije u Upsali 1710. godine, putuje diljem Evrope. Nakon pet godina vraća se u domovinu,

ali kao znanstvenik s nizom priznatih izuma. Objavljuje mnoge radove iz različitih prirodoslovnih znanosti, ali i iz teologije. Njegov rad, osobito na polju tehničkih inovacija, bio je olakšan onoga časa kada je za pokrovitelja, mecenu, dobio švedskog kralja Karla XII (poznat i kao Aleksandar Sjevera, ali i Luđak sa Sjevera, vladao od 1697. do 1718), a koji će ga kasnije i odlikovati. Naime, s kraljem je bio u izuzetno bliskim odnosima.¹⁴ Ovdje ćemo stati s kazivanjem o Swedenborgu kao prirodoslovcu i izumitelju te pokušati ukazati na njegovu drugu stranu života, onu mističnu, posve intimnu, a koja se i najviše tiče samog Corbinovog rada.

Godine 1744. Emanuel odlazi u London, gdje se *zbio najvažniji događaj u njegovom životu*.¹⁵ Naime, on doživljava svoje prvo mistično iskustvo, prvu viziju. Još će se narednu godinu baviti prirodoslovnim znanostima, a 1745. godine gotovo posve ih napušta nakon druge mistične vizije, također u Londonu. Od tada se Swedenborg *posvećuje kontemplaciji i proučavanju stvari koje izmiču racionalnoj spoznaji*.¹⁶

Mnoštvo je duhovnih tema koje prožimaju Swedenborgove tekstove, mistične naravi. Sve one su plod njegovih višegodišnjih vizija. Ovdje ćemo navesti samo nekoliko njih, koje će se kroz Corbinov tekst koji je pred vama manje-više provlačiti i koje uistinu imaju niz dodirnih tačaka s islamskim, a nadasve mističnim, ezoterijskim učenjem, a posebno sa šiitskom tradicijom (istina i s učenjima drugih tradicija izvan islama).

Za Swedenborga jedna od krunskih tema je Isus Krist. Naime, njegovo mistično učenje, ako hoćete teologija, ukazuje na to da je sam Krist, kako on veli, *Gospod*, zapravo *Deus revelatus*, i da kao takav *sažima u sebi sve što*

čovjek može znati o Bogu,¹⁷ s tim da ono nespoznatljivo, nedokučivo, neiskustveno jest Bog kao *Deus absconditus*. Za švedskog mistika taj nedokučivi i nespoznatljivi jest *Jehova* (njegova vokalizacija); to je Načelo, Nad-Bitak, Nemanifestirano. *Gospod*, Krist jest teofanija ili božanski Čovjek koji postoji od pravječnosti – On je *Jehovina* teofanija. Upravo po ovom *Gospodu*, tj. Kristu ljudi, ali za Swedenborga i anđeli i sva duhovna bića zaprimaju ideju o samom Božanstvu, tj. *Jehovi*.¹⁸

Sljedeća bitna duhovna tema, ili u ovom slučaju bolje reći duhovna praksa kod Swedenborga, jest duhovna hermeneutika (*hermeneutica spiritualis*) koja je podrazumijevala redovno i neprestano bdjenje nad svetim tekstovima, naravno Biblijom. To bistrenje Biblije težilo je višem ili dubljem duhovnom smislu svakog biblijskog izvještaja, napose onih dijelova koji govore o svetopovijesnim dešavanjima. Takvo čitanje, tj. bistrenje svetog teksta, Swedenborga je postavljalo u poziciju da svetopovijesni događaj aktualizira, između ostalog, interioriziranim čitanjem. Američka književnica Helen Keller (1880-1968), ukazujući na Swedenborgovu hermeneutiku svetog teksta i njegov izoštreni senzibilitet za jezik simbola, kojima obiluje svaki autentičan sveti tekst, baš kao i Biblija, veli:

*Svedenborgov genije je tumačio sakralni simbolizam Biblije onako kao što je Josif tumačio Faraonove snove u zemlji u kojoj je bio sluga.*¹⁹

Maločas navedena duhovna hermeneutika kod Swedenborga je u bliskom dodiru s jednom drugom njegovom duhovnom temom ili idejom. Naime, on je poznat kao neko ko je baštiniio svojevrсни nauk ili *doktrinu o korespondencijama*. Ova doktrina je povezana s gnoseologijom, tj. krunskom spoznajom ili s *duhovnom percepcijom*.

Swedenborgovo saznanje ukazivalo je na to da je, kako bi to rumunjski povjesničar religija Mircea Eliade (1907-1986) kazao, *arhaični čovjek*,²⁰ ili čovjek otvoren za duhovno, imao *neposrednu duhovnu percepciju*.²¹ To je podrazumijevalo da je čovjek motrenjem svih predmeta, pojava na ovome materijalnom svijetu, mogao misliti (motriti) nebeske, tj. duhovne stvari. Korespondencija između duhovnog i materijalnog svijeta ima učinak poput odraza ili slike u ogledalu. Ta slika (odraz) simbol je simboliziranog,²² to nije alegorija, to nije plod ljudskog domišljanja ili konsenzusa. Zato simbol na ovoj našoj razini postojanja jest sveti znak,²³ odraz nebeskih, duhovnih realija. Nadalje, ova gnoseološka metoda da posredstvom simbola (materijalno – zemno) motrimo simbolizirano (duhovno – nebesko), dovodi nas do sljedećeg duhovnog učenja o kojem će biti više riječi u ovoj knjizi, a koje je i najosjetljivije za doktore (vjero)zakona, ili za sve one koji su se (samo)proglasili da mogu kazati šta je ortodoksno, a šta ne, ili šta je pravovjerno, a šta krivovjerno.

Naime, ko zaista spoznaje, ko zaista motri, ko je zaista aktivan, a ko pasivan u tom spoznajnom procesu, ili u kojem se smjeru navedeni proces odvija, jednom ili dva? Raymond Henri Leenhardt (1903-1982) veli da je *aktivni subjekt u svakom od njegovih čina spoznaje i mišljenja sam Gospodin*²⁴ – napomenimo samo to da je islamska mistika, kao i svaka druga mistika *advaitskog* tipa, isto kazala na *1001* način, a kad već spomenusmo *advaita-vedāntu*, onda navedimo tu formulaciju u ruhu jedne od najdrevnijih duhovnih tradicija: *Tat tvam asi (Ti si To)*.²⁵

Za kraj, poslije kazivanja o Swedenborgu i kratkog osvrtu na nekoliko njegovih bitnih duhovnih učenja ili tema, još jednom se vratimo Corbinu i njegovim dvjema krunskim temama koje su, kako smo to na početku ovog teksta kazali, najfrekventnije u njegovim djelima, a to su *mundus imaginalis* i *ta'wīl* – izuzetak nije ni knjiga *Swedenborg i ezoterijski islam*, baš naprotiv.

MUNDUS IMAGINALIS – SVIJET SUPTILNIH TJELESA IZMEĐU OSJETILNOG I INTELIGIBILNOG

Mnogi mudraci, mistici kojima se bavio Corbin, i to oni iz okrilja islamske, tj. sufijske i ši'itske tradicije, kazivali su o vizionarskim iskustvima, a ta kazivanja nazivaju se *hikayat*.²⁶ Vizionarska iskustva, a potom kazivanja (*hikayat*), referirala su se na jedan iznimno osebujuan svijet koji islamska tradicija naziva, naravno koristeći svoje klasične jezike, *berzah* (frekventniji termin u bosanskoj muslimanskoj tradiciji, s tim da su mu značenja najčešće u okrilju pučkog islama veoma reducirana) ili *'alam al-mithal*. Susrećući se s tim terminima, osobito *'alam al-mithal*, Corbin je bio u poziciji prevođenja istog, e kako bi ono bilo što jasnije, najprije zapadnom čitatelju. Za druge klasične, iznimno frekventne termine iz islamske mistike, već ranije su nađeni svojevrsni jezički ekvivalenti (najčešće u okrilju evropskih klasičnih jezika: latinskom i grčkom), kao što su: gnoza za *'irfān*, teozofija za *hikmat al-ilāhiya*, egzoterija za *zāhir*, ezoterija za *bātin*... Sa sintagmom *'alam al-mithal* išlo je nešto kompliciranije. Naime, Corbin je arapsku sintagmu *'alam al-mithal* preveo latinskom *mundus imaginalis*, a njegov prijevod

je posve usvojen. Ono što želimo u ovom kratkom osvrtu kazati je sljedeće.

Mundus imaginalis u islamskoj tradicionalnoj kozmologiji (treba li naglašavati duhovnoj kozmologiji?) svojevrsni je međusvijet, ili svijet koji se nalazi između materijalnog, na kojem upravo jesmo, i onog posve duhovnog. Taj međusvijet ili *mundus imaginalis* posve je realan, baš kao što svoju realnost posjeduju drugi svjetovi, pa i ona dva među kojima se nalazi.²⁷ Upravo to što je smješten između posve materijalnog i posve duhovnog svijeta, ma koliko to bilo paradoksalno, ima *nešto* od oba. Baš zato je taj svijet, međusvijet, kao svojevrsni topos,²⁸ iznimno pogodan (imajući to *nešto* iz oba svijeta) za susrete (iskustva, vizije) onih koji jesu u materijalnom svijetu (sferi) s onim(a) što jest posve u duhovnom svijetu (sferi), i *vice versa*. Maločas spomenuti susreti zapravo su svojevrsna posredovanja koja *mundus imaginalis* omogućava. Evo kako to dovodi do riječi Corbin:

*To je doista svijet (mundus imaginalis, op. a.) koji posreduje između svijeta osjetilne percepcije (ovaj naš svijet) i višeg svijeta Jabarûta, svijeta čistih arkanđeoskih Inteligencija. Organ kojim se dopire u taj posrednički svijet nije ni sposobnost osjetilne percepcije ni virtus intellectualis, već čista djelatna Imaginacija.*²⁹

Prodiranje ka *mundusu imaginalisu* podrazumijeva meditaciju, tj. poniranje ili tihovanje duhovnog putnika (*homo viatora; salika*). To poniranje u vlastito jastvo,³⁰ zapravo je prodiranje (ili uzlaženje – *mi'raj*) u svijet *mundusa imaginalisa* u kojem se dešavaju vizije, ili duhovna iskustva o kojima nam nerijetko bremenitim jezikom, iznimno važno naglasiti jezikom simbola, kazuju mistici u svojim poetsko-proznim djelima. Ta literarna

djela nisu ništa drugo doli duhovna, vizionarska iskustva pretočena u literarnu formu (*hikayat*), a koju valja, baš kao svaki sveti tekst, neprestance iščitavati s jednim posebnim hermeneutičkim pristupom (*ta'wīl*), o kojem ćemo u nastavku govoriti.

Sada kažimo još samo to da je *mundus imaginalis* za islamske autore, osobito one kojima je integralni islam (sa svojom duhovnom tradicijom) jedini autentičan islam,³¹ onaj suptilni svijet unutar kojeg on traži ili prepoznaje svako vizionarsko iskustvo, tj. kazivanje bilo ono iz okrilja islamske tradicije ili ne. Upravo će Corbin u ovoj knjizi, blagodareći duhovnoj hermeneutici (*ta'wīl*), nalaziti suglasje između dvojice iznimnih mistika (vizionara) Emanuela Swedenborga (kršćanina, protestantske denominacije) i Qādī Nu'māna (muslimana šijsko-ismailijske interpretativne tradicije).

TA'WĪL – OD SIMBOLA (EGZOTERIJSKOG) KA SIMBOLIZIRANOM (EZOTERIJSKOM)

Gotovo sve nama poznate mistične tradicije, od *advaita-vedānte* i vedskog korpusa svetih tekstova (*śruti* i *smṛti*), preko zaratustrijanske tradicije i Aveste, potom židovske kabalističke tradicije, zatim kršćanstva, pa sve do islama, svaki čovjek, osobito mistik, suočen je s jednim hermeneutičkim činom koji, na koncu, nije ništa drugo doli interiorizacija onoga što sveti tekst kazuje. To podrazumijeva neprestano bdjenje nad svetim tekstom, bdjenje koje nastoji prodrijeti u samu suštinu ili bit svakog slova i riječi, tj. učenja. To, kako rekosmo, prodiranje je zapravo

svojevršno interioriziranje, pounutrenje samog smisla svetog teksta u vlastitu spoznajnu svijest; samorefleksija, meditacija... Zapravo, to pounutrenje je spajanje ili vraćanje vlastitog jastva Jastvu, tj. Logosu... Bogu. Ovo spajanje ili vraćanje sugerira na prethodni prekid veze. Ponovno povezivanje (*re+ligo, religio; yoga*) jest, između ostalog, i duhovni hermeneutički čin, i to *par excellence*. Dakle, duhovna hermeneutika, ili u islamskoj tradiciji nazvana znakovitim nazivom *ta'wīl*, jest *proces vraćanja nečega nazad njegovom izvoru, njegovom arhetipu*.³² U kontekstu čitanja svetog teksta, to znači da riječi kao svojevršni *fenomeni*³³ posluže za prodiranje ka *noumenonu*, a duhovnim hermeneutičkim činom, maločas navedenim *ta'wīlom*, naše jastvo će (po)svjedočiti Jastvo – ili je obrnuto, o čemu smo već prethodno navodili riječi Raymonda H. Leenhardta. Upravo će duhovna praksa *ta'wīla*, a što je svojevršno motrenje Istine, iznjedriti neposrednim mističkim otkrovenjima baš kao što su ona Swedenborga, ili bilo kojeg drugog mistika u okrilju bilo koje druge tradicije. Ako se postavi pitanje, a ne bi trebalo jer držimo da je odveć jasno i sasvim dovoljno rečeno, zašto se sveti tekst (osobito onaj koji jest riječ Božja) tako snažno dovodi u vezu s jastvom (tj. dušom), odgovor može biti taj što je *ta'wīl* teksta *ta'wīl* duše, tj. egzegeza teksta je egzegeza duše.³⁴

Ta'wīl, hermeneutica spiritualis, oslobođenje je jastva (duše) od sužanjstva bilo čemu doli Jastvu; ili *ta'wīl* je (samo)spoznanje da je svako jastvo (duša) na kraju, baš kao što je i na početku, posve teomorfno.

POST SCRIPTUM

Činjenica da se u ovoj knjizi, na što i sam naslov jasno sugerira, neprestance autor referira na duhovno naslijeđe najmanje dvije tradicije, kršćanske i islamske, a imajući u vidu ne samo svu zamršenost odnosa između kršćana i muslimana, nekoć i danas, nego i nerijetke isključivosti koje neće ama baš ništa pozitivno i vrijedno vidjeti ili čuti kod drugoga i drugačijeg, mi ovdje kao svojevrsan poziv za otvaranje vlastitih bića, jastava pred raznolikim manifestacijama Istine, navodimo riječi andalužanskog mistika Ibn ‘Arabīja:

*Pazite da se ne ograničite na pojedinačnu religiju i da odbijete sve druge kao krivovjerne! Ako činite tako, propustit ćete steći veliku korist. To nikako, jer propustit ćete steći pravo znanje o Zbilji. Pokušajte od sebe načiniti (neku vrstu) Prve Materije za sve oblike religijskog uvjerenja. Bog je prostraniji i veličanstveniji od toga da bude sveden na pojedinačnu religiju, isključujući ostale. Jer, On veli: ‘Ma gdje da se okrenete – tamo je, zacijelo, Lice Božje.’*³⁵*

RASIM IBROVIĆ

BILJEŠKE

- 1 Sentencu *hermeneutički tumač anđeoskog svijeta* kao naslov za ovaj predgovor posuđujemo od Seyyeda Hosseina Nasra. Iz: Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 265.
- 2 Henry Corbin, *Svjetlosni čovjek u iranskom sufizmu*, str. 112.
- 3 Louis Massignon, francuski rimokatolički islamolog, bio je, kako veli Karl-Josef Kuschel, utemeljitelj abrahamske ekumene, posebno ekumene između kršćana i muslimana. Massignon je jedan od prvih evropskih islamologa koji se oslobodio mnogih okova, tj. predrasuda orijentalizma. Jedna od njih je i ta da se sufizam (islamska duhovnost *par excellence*) smatra stranim i posve tuđim elementom unutar islama, jer on, islam u svojoj suštini ili izvornosti (VII st.), jest bez bilo čega duhovnog ili svetog. Navedeni orijentalistički diskurs uporno se trudio „dokazati“ da sufizam potiče iz: kršćanstva, budizma, vedante, zoroastrizma... Ovakva naracija bila je komplementarna i onoj dobro znanoj po kojoj je islam, u svojoj biti ili izvornosti, izrazito materijalistička, ovozemna, koristoljubiva, putana i kvazireligiozna pojava! Sve te orijentalističke dogme napustio je Massignon, prosto zato što je sve tri abrahamske religije vidio kao *tri grane jedne monoteističke objave*. Tokom cijelog života, napose radnog vijeka, Massignon se zalagao za posve novi odnos među kršćanima i muslimanima. U tom zalaganju iznimno važnu ulogu imao mu je susret koji se desio u Damijetu, malom egipatskom mjestu. Godine 1219. usred križarskih vojni susreli su se u miru, prijateljstvu i ljubavi sv. Franjo Asiški i sultan Malik al-Kamil. O ovom događaju, tj. susretu koji nažalost ni do danas nije prepoznat, samim time ni usvojen kao smjerodavan i mjerodavan u međusobnim odnosima kršćana i muslimana, vidi više u:

Gwenolé Jeusset, *Sveti Franjo i sultan*, 2008. Navedeni susret bio je dovoljno izazovan da Massignon 1934. ode na „hodočasničko putovanje“ u Damijet, i to s jednim franjevcem (Giulio Bassetti-Sani, 1912-2001), te osnuje zajednicu *Badalīya* koja je imala za cilj ne da misionari, tj. da se bavi prozelitizmom među muslimanima, već da svjedoči kršćanstvo, tj. da njeni članovi nasljeđuju Krista, upravo među muslimanima, koji su za samog Massignona i članove navedene zajednice Jišmaelova djeca, pod Božjim obećanjem kao i u vjeri u Abrahamova Boga. Godine 1962. Massignon umire, a baš te godine započinje *Drugi vatikanski koncil*. Naredne godine, 1963, umjesto pape Ivana XXIII, dolazi papa Pavao VI i s njim indirektno, ali mnogo snažnije no ranije, započinje utjecaj Massignona na pojedine koncilске dokumente, kao što su *Lumen gentium*, a napose na dokument *Nostra aetate*. Kako? Valja znati da je papa Pavao VI bio član spominjanog društva, tj. zajednice *Badalīya*, te da je kao član te zajednice bio pod utjecajem teologije Massignona. Navedeni utjecaj očitovao se u tome što je novi papa bio otvoren(iji) prema islamu. Zahvaljujući navedenim činjenicama, prvi put u povijesti jedan kršćanski koncil, kako veli Karl-Josef Kuschel, ne izjašnjava se samo konstruktivno prema Židovima nego i prema islamu. Više o ovoj iznimno važnoj temi i indirektnom utjecaju Massignona na *Drugi vatikanski koncil* vidjeti u: Karl-Josef Kuschel, *Židovi – kršćani – muslimani; podrijetlo i budućnost*, str. 691-695.

- 4 Šihābuddīn Yahyā Suhrawardī, kao što rekosmo, perzijski je mistik, teozof i sufija. Rođen je 1155. godine na prostoru današnjeg Azerbejdžana (Geba) – u nekadašnjoj perzijskoj pokrajini. Danas je ovaj mistik poznatiji pod nazivom Šaih al-Īsrāq, tj. učitelj teozofije prosvjetljenja. Njega smatraju utemeljivačem specifične teozofske ili sufijske škole, tradicije, a koju nazivaju *Hikmat al-Īsrāq*, tj. teozofija svjetlosti (prosvjetljenja) ili istočna

teozofija. Ovaj mistik imao je tegoban život. Proganjan je od zvaničnih vlasti, a to progonstvo poticali su vjerski lideri, doktori (vjero)zakona, literalisti, najbolje kazano, klerici. Nakon dugih proganjanja i optužbi, na koncu je zatvoren u Halepu. Prema nalogu glasovitog Salāhuddīna (inače etničkog Kurda i utemeljivača eju-bidske dinastije), na Zapadu poznatog kao Saladin, a pod optužbom za svoj teozofsko-sufijski nauk, mučki je umoren u 33. godini života (1191). Upravo zbog toga što je umoren uz njegovo ime, sve do danas mnogi pišu pridjevak *maqtūl*, što znači *umoreni*. Za kraj, kažimo da je jedno od najpoznatijih djela ovog mistika upravo ono koje je Massignon dao Corbinu u litografskom izdanju, a to je *Kitāb Hikmat al-Išrāq*, koje je prevedeno i na naš jezik: Shaykh Shihabuddin Suhrawardi al-Maqtul, *Orijentalna mudrost; Teozofija svjetlosti*, 2011.

- 5 Kažimo ovdje da je Corbin izučavao i druge klasične jezike kao što su sanskrit i hebrejski. Više o njegovom formalnom obrazovanju vidjeti: <https://iranicaonline.org/articles/corbin-henry-b> (pristupljeno XII 2020).
- 6 Drevna zemlja Perzija stoljećima je posredovala između Istoka i Zapada, između indijske („arijske“) religiozno-filozofske tradicije i judeo-kršćansko-islamske („semitske“), a pri tome je i sama bila domaja duhovnim velikanima, spomenimo samo Zoroastru, tj. zoroastriizam čije duhovne ideje i danas jesu nezaobilazne u judeo-kršćansko-islamskim tradicijama: raj, pakao... Vidi više u: Gerhard Švajcer, *Iran; razmeđa Istoka i Zapada*, str. 23-31.
- 7 Kao što su: ‘Allāme Sejjid Muhammed Husein Tabātabā’ī, Sejjid Muhammed Kāzim ‘Asār, Sejjid Dželāluddin Aštijānī, Dževad Nūrbakš (sufijski učitelj *ni’metullāhija*), Bedī’ ez-Zemān Fūruzanfer, Dželāl Homa’i, Seyyed Hossein Nasr...
- 8 Dozvolit ćemo sebi izuzetak i spomenuti samo,

prema mnogima, životno djelo ili *magnum opus* Corbina, a riječ je o četverotomnoj knjizi pod nazivom *En Islam iranien* – ovo djelo je prevedeno na bosanski jezik: Henry Corbin, *Islam u Iranu*, I-IV, 2000. Bez ikakvog pretjerivanja, može se reći da je ovo četverotomno djelo najviši intelektualni i literarni domet evropske zapadne tradicije u kontekstu islamskih studija, islamistike, a posebno šiizma kao jedne respektabilne islamske interpretativne tradicije. Ovu bilješku, i to ne bez razloga, koristimo da spomenemo i Corbinovu suprugu Stellu Corbin, koja je svog supruga, dok je bio živ, vjerno pratila u svim njegovim intelektualnim aktivnostima. Upravo će to biti olakšavajuća okolnost da nakon smrti Henryja Corbina, ona da snažan doprinos očuvanju njegovog literarnog rada, tj. naslijeđa. S tim u vezi je i posthumno izdavanje njegovih tekstova, u čemu je njeno učešće bilo od presudnog značaja.

- 9 Henry Corbin, *Swedenborg and Esoteric Islam*, str. 92.
- 10 El-Hudžviri, *Raskrivanje velova (Kešful mahdžub)*, 1420/1999.
- 11 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 262.
- 12 Godine 1979. vrhuni *Iranska revolucija* ili tzv. *Islamska revolucija*. *Ibid.*, str. 270.
- 13 Istina je da u oba eseja u okrilju knjige *Swedenborg i ezoterijski islam* Corbin pravi nemale paralele između učenja, tačnije hermeneutičkog pristupa koji imamo kod Emanuela Swedenborga i kod šiijsko-ismailijskog učenjaka Qāḍī Nu'māna (X st.). Kod obojice Corbin zapaža veoma blizak hermeneutički pristup (*hermeneutica spiritalis, ta'wīl*) zajedničkim svetopovijesnim događajima ušatorenim u tekstovima Biblije i Kur'ana. Ipak, u ovom našem radu govorit ćemo više, poimenice i konkretno o Swedenborgu, dočim intelektualni i duhovni pristup

svetom tekstu koji je imao Qādī Nu'mān, uistinu nije izuzetak u okriljima islamske duhovnosti, osobito ne u šiitskoj interpretativnoj tradiciji. Osim navedenoga, imamo u vidu i da je nemali broj Corbinovih radova kod nas preveden, a shodno tome da upravo u najvećoj mogućoj mjeri bistre islamsku duhovnost, toplo vas upućujemo na te radove.

- 14 Horhe Luis Borhes, *Emanuel Swedenborg*, str. 10.
- 15 *Ibid.*, str. 11.
- 16 Raymond H. Leenhardt, *Protestantska mistika*, u: *Enciklopedija mistika*, str. 469. Nije suviše napomenuti da je Swedenborg živio i djelovao u osamnaestom stoljeću. To vrijeme u evropskoj kulturi, osobito znanosti, poznato je kao doba racionalizma. Hermeneutički pristupi svetom tekstu u vremenu racionalizma intenzivno su lišavali biblijske tekstove mističnih, ezoterijskih dimenzija. S tim u vezi Swedenborgov pristup svetom tekstu, vidjet ćemo kasnije, nije bio u suglasju sa *mainstream* čitanjima i tumačenjima Biblije.
- 17 *Ibid.*, str. 469.
- 18 Ovo je tako snažno i gotovo sveprisutno u mnogim mističnim tradicijama, ali ovdje, shodno tome da smo navodili Jakoba Böhmea koji je bio, s jedne strane, dio obavezne Corbinove literature, a s druge je utjecao na samog Swedenborga, želimo kazati da je i Böhme isticao snažnu razliku između *Deus revelatusa* i *Deus absconditusa*. Vidi više u: Nikola Berđajev, *Jakob Beme*, 2003.; https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Jakob_B%C3%B6hme (pristupljeno XII 2020).
- 19 Helen Keler, *Predgovor*, u: Emanuel Swedenborg, *Bog, promisao, stvaranje*, str. 10.
- 20 Kazivanje o *arhaičnom čovjeku* iznimno je prožeto u mnogim radovima Eliadea. Ovom prilikom izdvajamo sljedeći rad koji izlaže narav i svjetopogled *arhaičnog*

- čovjeka: Mirča Elijade, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, 1985.
- 21 Raymond H. Leenhardt, *Protestantska mistika*, u: *Enciklopedija mistika*, str. 469.
- 22 Henry Corbin će za simbol reći sljedeće: „Simbol nije vještački oblikovan *znak*; on se neizazvano razvio u duši kako bi navijestio nešto što se ne bi moglo izraziti na drugi način; on je jedinstveni izraz onog simboliziranog kao jedne zbilje koja na taj način postaje vidljiva u duši, ali koja po sebi ondje transcendirira svaki izraz. Alegorija je manje ili više vještačko slikovito prikazivanje općih pojava ili apstrakcija koje su savršeno prepoznatljive ili izrazive na druge načine. Proniknuti u značenje jednog simbola nikako nije jednako tome da ga se učini suvišnim ili da ga se poništi, jer uvijek ostaje samo jedan *izraz* onog označenog sa kojim se simbolizira... Egzegeta mora dobro paziti da se drži staze simbola koja vodi natrag, izvan ovog svijeta.“ Iz: Henry Corbin, *Ibn Sina i vizionarsko kazivanje*, str. 58.
- 23 Zapažanje Mircea Eliadea je da simboli s kojima obiluju sve autentične religijsko-duhovne tradicije imaju preobražavajuću moć za svako otvoreno ili pripravno ljudsko jastvo. Nerazumijevati naravnih i tradicionalnih svetih simbola znači: a) posve ih odbaciti, a što je nerijetko plod jednog rigidnog racionalističkog pristupa, ili b) pristupiti simbolima bez duhovne hermeneutike (*ta'wīla*), tj. petrificirati i/ili osificirati ih doslovnim čitanjem, tj. ne prodirati k onome što simbol simbolizira. U oba navedena slučaja simbol ne biva ništa drugo doli mrtvo slovo na papiru. Više o navedenom vidjeti u: Mirča Elijade, *Simbolizam, sveto i umetnosti*, 2006.
- 24 Raymond H. Leenhardt, *Protestantska mistika*, u: *Enciklopedija mistika*, str. 469. U suštini, istu ideju japanski islamolog, inače odličan poznavatelj sufizma, Toshihiko Izutsu (1914-1993) formulirao je na sljedeći način:

- „Gnostik je čovjek koji se posve poistovjećuje s Bogom u posve mogućem odnosu, i koji motri Boga vidom samog Boga, iz perspektive samoga Boga. Budući da on motri Boga vidom samoga Boga, tad su sva samoočitovanja Božija smirena u njegovu gledanju. On, zacijelo, svjedoči cijeli svijet Bitka, kako on već pulsira unutar Božanskog Života.“ Iz: Toshihiko Izutsu, *Sufizam i taoizam; komparativna studija ključnih filozofijskih pojmova*, str. 250.
- 25 Ova vedska sintagma može biti prevedena i onako kako ju je najčešće prevodio Swami Vivekananda (1863-1902): *On je Ti*. Kažimo još i to da se ova kratka sveta kaža nalazi u *Chandogaya Upanišadi*, 6.13. Vidi više u: Kim Knott, *Hinduizam*, str. 25-28.
- 26 *Hikayat* je vizionarsko kazivanje (priča, kaža) koje je protkano simbolima koje onaj koji čita tekst, zapravo sluša (*sama'*; *sh'ma*; *śravaṇa*), treba upravo duhovnom hermeneutikom (*ta'wīlom*) interiorizirati, tj. dovesti se u stanje duboke meditacije ili kontemplacije sve dok mu jasstvo ne doživi, zašto se ne bismo poslužiti zen-budističkim terminom *satori*, ili vedskim *samādhi*, tj. prosvjetljenje (*iśrāq*). Tog časa kod mistika dolazi i do nadilaženja ili slamanja dogme, ili dogmi izvanjske, egzoterijske religije (*zāhir*). Povijest nam kazuje da je takav mistik najčešće bio na odstrelu od doktora (vjero)zakona. Prisjetimo se progona tzv. heretika ili zindika (murteda) na svim stranama, a osobito tamo gdje su Abrahamova čeljad ravnala o tome što je vjera i pravovjerje.
- 27 Kazujući o ova tri svijeta Corbin piše: „Postoji naš fizički osjetilni svijet koji uključuje naše ovozemno obzorje (nad kojim bdiju ljudske duše) i zvjezdani kosmos (nad kojim bdiju Duše Sfera); ovo je osjetilni svijet, svijet pojava (*molk*). Tu je, zatim, nadosjetilni svijet Duše ili Anđela-Duša, *Malakut*... Postoji i kosmos čistih arhanđeoskih Inteligencija. Ovim trima univerzumima odgovaraju tri organa spoznaje: osjetila, imaginacija i intelekt (um, *op. a.*), što čini trojstvo kojem odgovara trijada antropologije:

tijelo, duša i duh – to jest ono što regulira trojaki rast čovjeka, protežući se od ovog obzorja ka uskrsnućima u drugim svjetovima.“ Nadalje, naš autor kazuje da je ovaj međusvijet svijet „suptilnih tjelesa“, što je zamisao koja se nadaje nužnom ukoliko se želi opisati spona između čistog duha i materijalnog tijela. Također, on ističe i to, a što treba imati u vidu kada budemo spominjali Swedenborgovo učenje o korespondencijama, da ta tri svijeta simboliziraju jedan s drugim (ili da postoje u međusobnoj simboličkoj vezi) i koja nam predočava, eksperimentalno, kako iste suštinske zbilje privajaju forme koje, respektivno, odgovaraju svakom univerzumu. Iz: Henry Corbin, *Swedenborg and Esoteric Islam*, str. 8-9, 11-12.

- 28 Rekosmo topos, no valja znati da to nije zemlja. Upravo zato je neki mistici, kao recimo oni perzijskog govornog područja, nazivaju *Na-Koja-Abad*, doslovno *Ni-gdje-zemlja*, ili da se poslužimo latinizmom Thomasa Morea (1478-1535), *utopija* (od grč. οὐτόπος), ali taj pojam ima mnoštvo posve drugih konotacija. Istina i riječ *imaginalis*, tj. imaginarno (iz sintagme *mundus imaginalis*), može nas asociirati na mnogo poznatiji pojam imaginarno ili imaginacija, tj. mašta. Ali, u kontekstu islamske duhovnosti *‘alam al-mithal*, tj. *mundus imaginalis* nema nikakve dodirne tačke s maštom, tj. namaštavanjem, domaštavanjem ili fantazijom, zapravo fantazmagorijom.
- 29 Henry Corbin, *Grimizni anđeo; filozofija i mistika u Iranu*, str. 135.
- 30 Ne zaboravimo da je čovjek zamalo u svim duhovnim tradicijama, pa i u islamskoj, mikrokozmos, ili *insan sagir*; islamska tradicionalna kozmologija komplementarna, uveziva je s antropologijom (makrokozmos ili *insan kabir* – mikrokozmos ili *insan sagir*).
- 31 Svaki musliman, a bez saznanja o *mundusu imaginalisu* (ili u bosansko-muslimanskoj tradiciji berzahu) zapao bi

u ono u što su zapali svi oni koji su počeli odveć racionalno, i samo racionalno pristupati svetom predanju, a najprije svetom tekstu. Takav, iznimno racionalan pristup posve je pretjerao u tzv. *demitologizaciji* svetih tekstova, a što je za posljedicu imalo da vjernik (*homo modernus*) anđeoska i demonska bića, baš kao i druga duhovna bića (recimo džini o kojim se kazuje u islamu), smatra pukim trôpom. Nadati se da takva sudbina neće zadesiti Boga u našem saznanju. O tome kako je đavo (*eo ipso* i anđeo) sveden na, kako rekosmo, puki trôp, vidjeti više u: Herbert Haag, *Oproštaj od đavla; o kršćanskom ophođenju sa zlom*, 2011. Kazano ne znači da sveti tekstovi, osobito vizionarska kazivanja, nisu u skladu s kulturološkim, naravno i jezičkim uvjetovanostima!

- 32 Henry Corbin, *Pojam komparativne filozofije*, u: Nevad Kahteran, *Komparativna filozofija*, str. 195.
- 33 „Fenomen je ono što se pokazuje, ono što je očito i što u svojoj očitosti nadalje pokazuje nešto što se može otkriti tamo jedino pomoću onog što ostaje skrito...“ Iz: *Ibid.*, str. 195.
- 34 Egzegeza duše ili jastva priziva u sjećanje starostavnu kažu koja je bila ispisana ponad ulaza u Apolonov hram, tj. Delfijsko proročište: *Upoznaj samoga sebe* (γνῶθι σεαυτόν). Ova mudrost našla je mnoštvo izričaja u mnogim tradicijama. U islamskoj, ona se prepoznaje u sljedećem hadisu (kaži poslanika Muhameda): „Onaj koji poznaje svoje ja (jastvo), poznaje svog Gospodara.“ Iz: Eva de Vitray Meyerovitch, *Antologija sufijskih tekstova*, str. 56. Vrijedi ovaj hadis čitati imajući u vidu i prethodno spominjanu glasovitu vedsku formulaciju *Tat tvam asi* (vidi bilješku 25).
- 35 Toshihiko Izutsu, *Sufizam i taoizam; komparativna studija ključnih filozofijskih pojmova*, str. 251.
* Kur'an, II:115

LITERATURA

- El-Hudžviri, *Raskrivanje velova (Kešful mahdžub)*, grupa prevodilaca, Press Orient International, Paris, Sarajevo, Istanbul, Damascus, 1420/1999.
- Eva de Vitray Meyerovitch, *Antologija sufijskih tekstova*, prevela s francuskog Mirjana Dobrović, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Gerhard Švajcer, *Iran; razmeđa Istoka i Zapada*, prevela Marija Landa, Metaphysica, Beograd, 2006.
- Gwenolé Jeusset, *Sveti Franjo i sultan*, s francuskog preveo Ivan Nujić, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb, 2008.
- Helen Keler, *Predgovor*, u: Emanule Swedenborg, *Bog, promisao, stvaranje*, s engleskog preveo Risto Rundo, IP NEVEN, Beograd, 2009.
- Henry Corbin, *Grimizni anđeo; filozofija i mistika u Iranu*, s francuskog preveo Mirko Sladek, MODO, Zagreb, 2007.
- Henry Corbin, *Ibn Sina i vizionarsko kazivanje*, s francuskog preveo Rešid Hafizović, NI „Ibn Sina“, Sarajevo, 2009.
- Henry Corbin, *Islam u Iranu*, I-IV, s francuskog preveo Rešid Hafizović, Bemust, Sarajevo, 2000.
- Henry Corbin, *Pojam komparativne filozofije*, u: Nevad Kahteran, *Komparativna filozofija*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2009.
- Henry Corbin, *Svjetlosni čovjek u iranskom sufizmu*, s francuskog preveo Rešid Hafizović, NI „Ibn Sina“, Sarajevo, 2003.
- Henry Corbin, *Swedenborg and Esoteric Islam*, translated from the French by Leonard Fox, Swedenborg Foundation

Publishers, West Chester, United States, 1995.

Herbert Haag, *Oproštaj od đavla; o kršćanskom ophođenju sa zlom*, s njemačkog preveo Miro Jelečević, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2011.

Horhe Luis Borhes, *Emanuel Svedenborg*, sa španskog prevela Dragana Bajjić, u: Emanuel Svedenborg, *Nebo i pakao*, sa latinskog preveo Risto Rundo, Zaslou & Tragovi, Šabac, Beograd, 2006.

Karl-Josef Kuschel, *Židovi – kršćani – muslimani; podrijetlo i budućnost*, s njemačkog preveo Ladislav Z. Fišić, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2011.

Kim Knott, *Hinduizam*, preveo Dušan Janjić, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2006.

Mirča Elijade, *Simbolizam, sveto i umetnosti*, s engleskog prevela Dubravka Alić, Gutenbergova galaksija, Kruševac, 2006.

Mirča Elijade, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, preveo s francuskog Zoran Stojanović, Matica srpska, Novi Sad, 1985.

Nikola Berđajev, *Jakob Beme*, preveo s ruskog Mirko Đorđević, Gradac, Beograd, 2003.

Raymond H. Leenhardt, *Protestantska mistika*, u: *Enciklopedija mistika*, I. svezak, Naprijed, Zagreb, 1990.

Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, prevela s engleskog Zulejha Riđanović, El-Kalem, Sarajevo, 1994.

Shaykh Shihabuddin Suhrawardi al-Maqtul, *Orijentalna mudrost; Teozofija svjetlosti*, s arapskog preveo Rešid Hafizović, NI „Ibn Sina“, Sarajevo, 2011.

Toshihiko Izutsu, *Sufizam i taoizam; komparativna studija ključnih filozofijskih pojmova*, preveli Enes Karić i Rešid Hafizović, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1995.

<https://iranicaonline.org/articles/corbin-henry-b>

https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Jakob_B%C3%B6hme

